

Василь ГОРИНЬ (Львів)

“ХІБА САМОМУ НАПИСАТЬ ТАКИ ПОСЛАНІЄ ДО СЕБЕ...”¹

Уперше я почув про Тараса Шевченка від своєї мами, простої селянки на Рогатинщині. Вона була, як казали в селі, “письменною”, багато читала, грала у виставах, постійно співала. Сказала мені колись одна знайома, що маю великий гріх, бо не записав маминих пісень. То правда, бо інші так зробили. А ще вона читала напам’ять вірші Шевченка, повчала нас, малих: “Пам’ятайте, діти, Тарас Шевченко – то святе”.

У початковій школі ми дізнались більше про Шевченка, про інших українських письменників. Першим нашим учителем “за німців” у Яглучі був на прізвище Бартиш, учив нас читати і рахувати. Уроки читання я любив, до арифметики мене не тягнуло. Щоденно перед першим уроком він повертався до дошки, над якою висів невеликий хрест та образок, і проводив молитву, учні стоячи голосно повторювали Слово Боже. Це був момент, коли ми не розмовляли, не штовхалися. Котрийсь із наших урвritelів перегадом запримітив, що пан учитель тримає складені до молитви руки не на грудях, а трохи нижче.

Та найбільше запам’ятався учитель Михайло Воевода (родом із приміського села Вербилівці), що прибув до школи на зламі, коли один окупант поступився іншому. Він жив із своєю панею (дещо старшою) в одній зі шкільних кімнаток, учив нас до четвертого класу. У день св. Михайла кожен старався прийти раненько, щоб привітати пана вчителя з іменинами. Наші матері клали в хустину подарунок, що містив десяток яєць і якусь пригорщу пшона; навчали, що треба казати і як тримати себе. (Пшоно, гадалося нам, напевно, приносилося тому, що М. Воевода був маленького росту). Він виходив зі своєї кімнати в довгій до п’ят з домотканого полотна нічній сорочці, дякував за вітання і подарунок та пригощав цукерками. То була та хвилина, коли вчитель не запитував про домашнє завдання, а лагідно усміхався і навіть міг погладити по голові. Дітлахи вискакували із школи, ставали сумирнішими, добрішими.

Велику нашу радість і зачудування батьків викликав задум Михайла Воеводи підготувати шкільний шевченківський концерт. Того 1947 р. ми закінчували початкову науку, і таким заходом малося відзначити, що нас чогось навчили і ми – школярики, щось знаємо. Та передусім покликані були вшанувати Кобзаря. Учитель роздав вибраним необхідні тексти поезій Т. Шевченка, щоб вивчити їх напам’ять, після уроків ми на голодні шлунки залишалися для репетиції співів – вивчали

¹ Спомин виголошений на Шевченківському концерті в Інституті українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України 25 березня 2015 р.

пісні на слова Поета. Вдома також готувалися: батьки заходилися до рихтування сценки, мами розмірковували над святковим одягом (вишивані сорочки і блузочки).

Готово! Концерт відбувався таки в школі (до читальні нас ще не впускали). Десь у середині березня пополудні суботньої днини в переповненому класі (парти винесли), зібрані стоять, ми на сцені, настає тишина. Наш учитель виступає з нетривалим словом про Кобзаря, називає учасників дійства. Далі учні виконують концертну програму. Линуть пісні, звучать декламації – то не біда, що дехто забувається під час читання чи з ритму збивається, співаючи. Очевидно, бралось до уваги, що це був наш перший виступ. Нам плескають, особливо тим, хто добре читав, а співали ми таки незле.

Я досі пам'ятаю ті пісні, котрі, здається, виконувалися в такому порядку: “Реветя стогне Дніпр широкий...”, “Думи мої, думи мої...” (тяжко йшли), “Зоре моя вечірняя...”, “Сонце заходить, гори чорніють...”, “Садок вишневий коло хаги...”. Не стану воскресяти в пам'яті, чи був “Заповіт”. А ще десь посередині програми концерту котрась дівчинка виконала “По діброві вітер виє...”. Дівчата переважно декламували уривки з балад, ранніх поезій, хлопці долали лірику патріотичного звучання, вірші “козацької” тематики. Мені дістався фрагмент “Кавказу”...

На завершення учитель дякує нам, висловлює вдячність батькам: нам, що гарно виступили, батькам за те, що виховали таких здібних “артистів”. Але найбільшої вдячності заслужив, власне кажучи, учитель М. Воевода за те, що в такий партизанський час, у такому віддаленому селі організував чин поклону Шевченкові. Маю відкрити більше: то був педагог-патріот, котрий в ті сорокові роки велів учням збирати квіти, які здавав десь у районну аптеку, де одержував за це необхідні ліки, перев'язні матеріали, що так були потрібні *нашим хлопцям* з лісу. Я ж тоді постановив собі вивчити у старших класах напам'ять увесь “Кавказ”.

Мелодії тих пісень шевченківських, поезія Кобзаря супроводжує мене все життя, рівно ж методика навчання і засади виховання Михайла Воеводи, його напоумлення завжди були дороговказом, коли пішов “у світ незаними шляхами”. Як зараз бачу його, наче зійшов з образу в предовгій сорочці, з його підсумковим словом “отже”, котре вимовляв, як “озесь” (так жартівливо – “Озесь” – називали педагога в селі). Отаке було моє перше ближче знайомство із Шевченком, перше брункування, вкраплення в мою маленьку свідомість чогось такого, що не знав, як воно називається. Здається, відтоді й росла потреба звертатися до поезії Кобзаря.

У семирічній школі в с. Дички пам'ятаю директора Михайла Вергуна, що викладав українську мову і літературу. Якось він познайомив нас з книжкою “Історія української літератури”, напевно, тією розкритикованою, де співавтором був і наш професор Семен Шаховський, про що дізнався згодом, навчаючись в університеті. Мене вразила в цій “Історії...” характеристика поезії Т. Шевченка, оті розділи, параграфи, цитати. Виявляється, поезію можна не лише читати, вивчати напам'ять, декламувати, але й вільно писати про неї прозою. А прозу, своєю чергою, можна вивчати напам'ять: яким поетичним був для нас початок повісті І. Нечуя-Левицького “Микола Джеря”, отой опис про річечку Раствавицю, що тихо тече по Васильківщині. Фрагмент із повісті “Fata morgana” М. Коцюбинського “Ідуть дощі...” чекав нас у старших класах.

У середній школі в с. Псари запам'яталися також уроки української літератури, вивчення поетичних творів (викладачка О. Лісевич). Однак ота наша Лісевичка, здається, найбільше навчала однокласника Пришляка, бо невдовзі після випускного вони побралися, щоб спільно студіювати твори українських класиків. А уроки російської літератури вчительки Любові Малої упевнили мене в тому, що поезію слід любити, адже вона відкриває чарівність слова, таємниці поетичного світобачення. Особливу духовну атмосферу в колективі творив директор школи незабутній Микола Олексійович Корда, предметом якого була німецька мова, але, видається, він найперше доносив нам достоїнства рідної мови, поетичний світ її носіїв – Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. До речі, читав нам поезії німецькою мовою, а чий то були вірші – Шевченка чи Гете – те в пам'яті не збереглося. Директорування М. О. Корди було недовгим, скоро його замінив колишній військовик, який ставив собі завданням захопити учнів дивним предметом – конституцією есер-есер...

...Завідування сільським клубом після закінчення мною середньої школи сприяло ще більшому наближенню до Шевченка: драмгурток, хор, бібліотека. Організовував шевченківські вечори, керував драмгуртком тощо. Був помічником режисера кількох вистав, а Шевченкового “Назара Стодолю” знав напам'ять. У виставах сам вибирав собі ролі епізодичні, бо мусив відповідати за хід дії.

Ніколи не забуду, як виконувала чоловіча складова нашого сільського хору Шевченків шедевр “За байраком, байрак...”. Гай-гай! Давно вже нема наших хористів, отих басів і баритонів яглужських: ні Йосифа Сімки (Марцельчина), ані Йосипа Сімки (Лучки), ні Зеновія Думи та багатьох інших – Закутинських, Задорецьких, Гірняків, Мартишиних, Сапятих... Давно нема їх живими. Всі вони орали ниву, сіяли зерно, косили сіножаті, а ще співали в хорі церковному, сільському. А та пісня “про байрак” у їх майже професійному виконанні, ота тужлива мелодія каменем лягала на серце і назавжди вкладала в душі той підмурівок, який ніщо не могло зрушити.

І поезія Тараса Шевченка сприймалася образами-цеглинами: степ, байрак, могила і козак “сивий, похилий”, що “співа, сумно співає”. Дохідлива розповідно-побутова лексика (“Наносили землі / Та й додому пішли, І ніхто не згадає...”) поступалася іншому слову, що, розгортаючи сюжет, вражало до глибини:

*Нас тут триста, як скло!
Товариства лягло!
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти.*

Трагічні події (“Свою кров розлили / І зарізали брата. / Крові брата випились / І отут полягали...”) про “непрощений гріх братовбивства” (І. Дзюба) приводять співкозака-привида до тяжкого плачу-ридання, до голосіння синіх хвиль Дніпра. Із трети півнями наступає *п у а н т* – гостро драматичне звершення ліричного сюжету:

*Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.*

Не знаю, чи правильно тоді я пояснив краянам рядки поета (“Нас тут *триста* (1), як *скло*” (2) / Товариства лягло!..”), але упевнений, що кожен з них розумів вірші Кобзаря в міру своєї підготовки та внутрішньої освіченості, а що вони любили народну пісню, Шевченка, Україну, в тому я переконувався неодноразово. Багатому вони навчали й мене.

Служив при війську, до “років двадцять трьох”. Про це маю два есеї: “Коли я був моряком”, “Полярна коляда”. На Соловках в “учебці” був зачислений у 12 роту, де готували баталерів, коків (кухарів), поряд писарів. До слова, біля собору в Кремлі була могила Петра Калнишевського, надгробна плита, на якій довгий текст про життя і смерть великого українського страдника. Тричі на день ми проходили повз могилу, стояли в черзі до камбузу (їдальні). (Про цю могилу мова піде нижче). На час служби про заслання на Соловки у 30-х роках діячів української літератури і мистецтва (“розстріляне відродження”), очевидно, ми тоді не знали. Пам’ятаю, що в клубі, де колись Лесь Курбас ставив п’єси із своїми тюремними артистами, нам читали доповідь Микити Хрущова на XX з’їзді, виголошену 1956 року.

Із Т. Шевченком тут пов’язана така новела. У кремлі (соловецькому) постійно відвідував бібліотеку, де читав класику російську, більше зарубіжну, української книжки там, зрозуміло, не було. Попри те, що нас було чимало хлопців із західноукраїнських областей, і ми спілкувалися рідною мовою, та я прагнув не лише поезії М. Лермонтова, але й друкованого українського слова. Пишу мамі, щоб вислали “Кобзар”, який скоро отримав (рік видання 1947, Держлітвидав УРСР, вступна стаття О. Є. Корнійчука). У вільну годину читав собі нишком “Кобзаря”, повторював поезії, що знав напам’ять (“Посланіє”, “Кавказ”, частини “Сну” (“У всякого своя доля...”), вивчав інші вірші. Давав читати Шевченка Богданові Гуралю – краянинові, Славкові Лисому із с. Псари, Ярославові Окрепкому з Бабинець не встиг передати.

...Аж тут така собі московська нишпорка (призивався із Москви) доносить, що комсомолец Горинь Васілій читає Біблію. Дійшло до замполіта роти. Показую книжку йому, пояснюю. А той Ушаков, нахиливши голову, пасе очима – що буде... Капітан-лейтенант Силін, переглянувши, погортавши книжку (формат книжки міг натякати на біблійний зміст), повернув її та кличе “стукача”: “Какая Библия, это “Кобзарь” Шевченко. Тебе следовало бы иметь и читать томик Пушкина!”

А той Ярослав Лисий, що вчився зі мною в Псарах десь у паралельному класі, дуже вдало співставив два фрагменти із “Сну”, чим поділився зі мною. Спочатку він процитував і прокоментував уривок: “*Летим. Дивлюся, аж світає, // Край неба палає...*”. Дивися, каже, як Шевченко малює світ України, її небо, землю, красу степів, ланів, гаїв, полів, як він милується ярами, ставами, садами, а ще тут зеленіють верби і тополі, “мов сторожа”, – вся країна повита красою! Поряд краянин-“североморець” навів іншу цитату:

*Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сніг біліє,
Кругом бори та болота,
Туман, туман і пустота.
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшиної ноги.*

*І вороги їй не вороги,
Прощайте, в гості не приїду!*

Отака Московщина: бори, болота, туман і пустота.

Я похвалив Ярослава за порівняльний аналіз двох уривків комедії “Сон”, але порадив йому піти на могилу Петра Калнишевського, прочитати знову той текст на плиті й подумати, як запорізький кошовий опинився на Соловках. А нам треба відслужити і повернутися в Україну. Ніби передбачив зацікавлення начальства лектурою моряків Північного флоту.

Із могилою Петра Калнишевського, зокрема надгробною плитою, що знаходилась на південному подвір’ї Спасо-Преображенського собору, в мене пов’язаний ще один спогад.

Вестиму річ про нашого знакомитого письменника Романа Іваничука, який, приступаючи до праці над романом про Петра Калнишевського під назвою “Журавлиний крик” (роман вийшов у 1989 р.), вирішив відвідати Соловки, побувати на тому місці, де двадцять п’ять років томився і доживав свого віку останній запорізький кошовий – мусив автор бути на його могилі. Покладався на лєнінградського вченого Георгія Фруменкова, його монографію “Узники Соловецкого монастиря”. І тут ще я підвернувся під руку: багато оповідав романістові про те, як у 1955–56 роках я служив моряком на Соловках, акцентуючи увагу на особі Петра Калнишевського, його могилі...

Повернувся Роман Іваничук зі Соловків і докірливо говорить мені, що я, мовляв, розказував ніби бачив могилу і надгробну плиту. Йому ж місця поховання не показали, а плита лежала поблизу стіни собору. Пояснили, що ще в 30-х роках її туди перенесли.

Дорогий Романо Івановичу, переконливо відповідаю, на правду, в середині 50-х років я бачив кожної днини могилу з надгробною плитою. Місце поховання запорізького кошового поряд з могилами російського публіциста Авраамія Паліцина і соловецького архимандрита Феодорита (у мене є світлина, на якій я зазнимкований там). Очевидно, коли в нас заговорили, що хочуть тлінні останки видатних українців перепоховати в Україні, то нащадки хранителів тайни Соловецьких таборів особливого призначення по-своєму відгукнулися на такі задуми і заповідливо “постаралися посприяти”. Надмогильна плита з викарбуваною епітафією 1856 року (встановлена через 53 роки після смерті Петра Калнишевського у віці 112 років) внаслідок неодноразового переміщення опинилася біля західної стіни собору, і нарешті від 2002 р. вона знаходиться у т. зв. Германівському дворіку біля каплиці поряд з плитами із поховань інших іменитих соловецьких в’язнів. А ви, українці, тепер шукайте козацькі могили, повторюючи Шевченкове: “Москалики, що заздріли, / То все очухрали. / Могили вже розривають...”. А також “на розпуттях велелюдних” декламуймо:

*Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділися?..
(“Тарасова ніч”)*

В університеті викладач, що читав нам лекційний курс української літератури XIX ст. і ходив зчаста у вишитій сорочці, перше, що сказав про Т. Шевченка, то, мовляв, слід потвердити наявність атеїстичних мотивів у творчості Кобзаря, що поезія Т. Шевченка періоду заслання ідейно-тематичними смислами і художніми якостями поступається раннім творам поета і т. ін. Він же, цей доцент, літературні змагання письменників “Руської Трійці” називав галицькою попівщиною. Та тексти Шевченка, його поетичне слово ми тепер вже самі старалися аналізувати, відкидаючи доцентську догму.

У часи навчання у Франковому університеті відбувалися численні шевченківські вечори, концерти у філармонії, театральні вистави, ювілейна Шевченківська конференція (1964), інші урочистості, учасниками котрих ми були, і я старався не пропустити їх. Одночасно поповнював свою книгозбірню шевченківськими виданнями. За методичною розробкою професора Н. І. Міщенко довелось мені як студентові в рідному селі зусиллями сільського драмколективу поставити літературну композицію за творами Т. Шевченка. Таке ж дійство згодом повторив з учнями як учитель-словесник на Закарпатті, де працював після закінчення університету, за що директор школи А. В. Філіп оголосив мені подяку, а старший вихователь, історик І. Ю. Дочинець назвав мене галицьким театралом.

На четвертому курсі ми відбували традиційну археографічну практику-експедицію в Києві. Основне місце практики – Київський університет ім. Т. Г. Шевченка. Були в інститутах мовознавства і літератури (відділ рукописів), інших академічних установах, архівах, бібліотеках, музеях тощо. Окремо відвідали Київську кіностудію ім. О. П. Довженка, де екскурсію провів тодішній головний редактор кіностудії письменник Василь Земляк. Оглядали Київ, милувалися Дніпром... На завершення відбули прощу до Канева, на Тарасову могилу. Виявляється, на цій же “ракеті” прямував до Черкас Василь Симоненко, з яким спілкувався наш однокурсник Роман Кудлик.

Це була незабутня година поклоніння місцю вічного спочинку Кобзаря. Відвідали меморіальний музей, який тоді ще мав первинний вигляд. Там, на Чернечій Горі, ми покотом заночували на підлозі літньої сцени, проспівавши і проговоривши до пізньої ночі. Тоді-то хтось комусь голосом тихим і чудним заспівав оту стару галицьку пісню:

*В гаю зеленім враз зі мнов
Ягідки він збирав.
Святу мені відкрив любов,
Мене ягідков звав.*

Це згодом я прочитав у Миколи Шлемкевича: “Коли сьогодні повертаємося думкою і вчуваємося в ті давні вже часи..., нас також огортає приємний настрій, з яким згадуємо щасливі дні молодости, дні безжурних надій і натяків на очікувані здійснення... Ця тоді дуже улюблена пісня передає передчуття щастя, характеристичне для душі щойно пробудженого, молодого суспільства” (Див.: *Шлемкевич Микола*. Галичанство. – Львів, 1997. – С. 56). Були то часи дисидентства, шістдесятництва (“київський десант” 1962 року до Львова І. Дзюби, М. Вінграновського, І. Драча, вихід першої книжки поезій В. Симоненка), коли суспільство зазнавало злетів і катастроф, – часи, що осінювали нам шлях у прийдешність.

... Ми закінчували навчання в університеті. Разом із нашим старостою Сергієм Шендерою вирішили кожному випускникові українського відділення філологічного факультету вручити “Кобзар”, який вийшов того 1964 р. до 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Дарчий напис на кожному примірникові, який виконав однокурсник Іван Потебенько, був такий: “Клянемося служити рідному народові, як Ти служив”.

І, насамкінець, останній штрих. Я захищаюся в Грузії на кандидата філософських наук за спеціальністю “естетика”. Це те, до чого я довго йшов через учителювання, працю у видавництві університету, в Інституті суспільних наук не тільки в чині наукового співробітника, але й на керівній адміністративній посаді. У Тбілісі я знайшов щирих друзів, які допомагали мені при захисті, в побутових та інших проблемах, а інститутські хлопці жартували, що я став кандидатом “грузинських” наук. Невдовзі там захищає докторську мій друг Анзор Ткемеладзе. Я лечу на цей захист до Тбілісі. Захист відбувся успішно. Після їдемо у Мцхету – це недалеко від Тбілісі, де зберігся Собор Светі-Цховелі (1010–1029).

Другого дня дорога дальша, до старовинного монастиря (назви не пам’ятаю), але запам’ятав, що авра там подібна до тої, що в нашому Скиті Манявському. Розділяємо успіх Анзора, радіємо, п’ємо грузинське вино. Тут, відходячи від суворого грузинського правила, що тости веде тамада і тільки він, слово надають представникам Москви, Києва і мені як гостю зі Львова. Я запитую товариство, чи можна по-українському. “Ласкаво просимо!” – вигукує мій найближчий приятель-поводир Бадур Гелашвілі. Усвідомлюю, що тут присутні офіційні опоненти Анзора доктори наук: знакомитий естет М. Ф. Овсянников, москвич, і знаний з Києва культуролог В. П. Іванов – обидва речники марксистсько-ленінської методології.

Після кількох ординарних вітальних слів я читаю уривки з поеми “Кавказ”, ті, що декламував колись у дитинстві – 18 рядків зачину:

*За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометей
Там орел карає,
Що день божий добрі ребра
Й серце розбиває,
Розбиває, та не вип’є
Живущої крові, –
Вона знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І нестиий не виоре
На дні моря поля.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.*

І дальші рядки з початковим повтором:

*За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Отам-то милостивії ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю...*

І кінець, що його продекламував у час Революції Гідності упавший першим герой Небесної Сотні Сергій Нігоян:

*...І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті...
Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!*

Я закінчив. Залягла протяжна мовчанка, яку зламав двома словами директор академічного Інституту філософії Ніколо Чавчавадзе: “*Это Шевченко*”. І відтоді у мене побільшало грузинських друзів, а для них я став рідним братом.

Повертався до Львова, де мене чекали дружина і мої дві донечки та, звичайно, директор інституту, адже я забарився, протермінувавши відрядження. Коли небесний корабель, набравши крейсерської висоти, плыв над Кавказом, після молитви я стиха, як у далекі шкільні роки, повторював “Кавказ” Т. Шевченка (тепер повний текст). А ще не сходили з гадки рядки однієї з найкращих поезій Кобзаря “Хіба самому написать...” із висловом докору громаді, з якою (“капустою головатою”) поет не церемонився ніколи, від якої не ждав похвали:

*Не похвали собі, громадо! –
Без неї, може, обійдусь, –
А ради жду собі, поради!
... Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу? для чого?
За що я Україну люблю?
... А все-таки її люблю,
Мою Україну широку.*